

Ispitivanje utjecaja različitih tranzicijskih procesa na promjene u bosanskohercegovačkoj porodici

Adil Osmanović

SAŽETAK: U svom razvoju bosanskohercegovačko društvo, koje je bilo izloženo brojnim utjecajima i unutrašnjim promjenama, mnogo je više negoli druga tranzicijska društva iskusilo radikalne promjene u ekonomskom, društvenom, kulturnom i ideološkom smislu, prije svega, u oblikovanju porodične i društvene vrijednosti. Porodica je uvijek bila predmet interesovanja, ali intenzivnija istraživanja o tranzicijskim transformacijama doživljavana su tek u ratnom i postratnom periodu. Transformacija bosanskohercegovačke porodice u najvećoj mjeri se odvijala s društvenim i ekonomskim promjenama na našim prostorima, prateći i aktivno sudjelujući u zbivanjima u oblastima ekonomskih, kulturnih, urbanizacijskih i drugih društvenih promjena.

Neki od glavnih uzročnika promjena, od tradicionalne (autoritativne) do moderne (demokratske) porodice, detaljno su istraženi u ovom radu. Istraživački fokus je uglavnom usmjeren ka pojavama nekih razvojnih problema koji povezuju porodice s konfliktima kao dominantnom karakteristikom tranzicijske porodične klime. U tom kontekstu, istraživanje je provedeno na odabranim lokalitetima (Sarajevo, Mostar, Zenica, Tuzla, Banjaluka, Livno, Doboj i Bihać) s 300 obuhvaćenih anketiranih ispitanika (100 osoba životne dobi 20-45 godina, 100 osoba životne dobi 45 -80 godina i 100 osoba učeničke populacije).

Ključne riječi: *bosanskohercegovačka porodica, devijantne pojave, tranzicijski procesi*

Testing the Impact of Different Transition Process to Changes and Problems Bosnia Herzegovina Family

ABSTRACT: In its development of Bosnian society that has been exposed to many influences and internal changes, much more than other societies in transition, experienced a radical change in the economic, social, cultural and ideological sense, first of all, in the formation of the family and social values. The family has always been a subject of interest, but more intensive research on the transition transformations perceived in wartime and post-war period. The transformation of Bosnia Herzegovina families, for the most part, is related to the social and economic changes in our country, accompanying and actively participating in events in the fields of economic, cultural, urbanization and other social changes. Some of the main causes of changes, from traditional (authoritative) and modern (democratic) family, in this paper are detailed explored. The research focus in this paper is mainly focused on the phenomena of some development problems, linking families with conflict as the dominant characteristic of transitional family climate. In this context, the study was conducted at selected locations (Sarajevo, Mostar, Zenica, Tuzla, Banja Luka, Livno, Doboj and Bihac) with 300 covered by the surveyed respondents (100 people aged 20-45 years, 100 people aged 45 -80 years 100 persons of the student population).

Keywords: *the Bosnian family, delinquent behavior, transition processes*

UVOD

Promjene koje su se desile u bližoj prošlosti na prostorima Bosne i Hercegovine usljed ratnih dešavanja (genocida, etničkog čišćenja, progona, egzodusa, siromaštva) te promjene koje se i danas odvijaju velikom brzinom i intenzitetom u svim segmentima društva, neminovno ostavljaju značajne posljedice na tranziciju bosanskohercegovačke porodice. I porodica (kao područje privatnosti) i društvo (kao područje javnosti) uzajamnim odnosima ostvaruju tranzicijske procese u različitim intezitetima i ostavljaju dubok utjecaj na sve sfere društven privrednog života. Česte transformacije dovodile su do procesa koji su postupno mijenjali

bosanskohercegovačku porodicu, njeno organizovanje i funkcionisanje, njenu ulogu i značaj u društvu, što je za posljedicu imalo, prije svega, urušavanje patrijarhalnog sistema vrijednosti. Transformacijski procesi bosanskohercegovačke porodice prelamali su se preko ekonomije, nauke, prava, morala, ideologije, politike, socijalnih odnosa, orijentacije, kulturne paradigme itd. Ova transformacija obilježena je i nekim dominantnim činjenicama, prije svega: dokazana i izražena fleksibilnost u prilagođavanju na s promjene, sposobnost privikavanja na nove životne situacije, briga za porodične potrebe, sigurnost, razumijevanje i prilagođavanje novim životnim uvjetima i sl.

Suočavanje bosanskohercegovačke porodice s mnogobrojnim izazovima tranzicijskih procesa uzrokovane su mnogobrojnim problemima i promjenama, prije svih, urušavanjem patrijarhalnog sistema vrijednosti, te drugačijim promišljanjima u aspektima pitanja organiziranja i funkcioniranja i sve veću transformaciju prema "egalitarnim - emancipiranim" porodicama. U odnosu na evropsku porodicu, ona je mnogo više izložena teškoćama i vlastitom cilju stabilizacije.

Put koji je prešla bosanskohercegovačka porodica u ratnom i postratnom periodu jasno ukazuje na njenu historijsku fleksibilnost koja je zavisila prvenstveno od sigurnosnih, ekonomskih i drugih faktora društvenog razvoja, ali u izvjesnom smislu, i njenu otpornost prema mnogim historijskim promjenama, kao i sposobnost privikavanja na nove situacije. Značajni tranzicijski procesi bosanskohercegovačke porodice u poslijeratnom periodu ubrzani su nekontrolisanom urbanizacijom koja za posljedicu ima prenaseljenost gradova nauštrb sela. Dok se mnoga sela u Bosni i Hercegovini demografski urušavaju, stanovništvo se koncentrisalo u nekoliko velikih gradova: Sarajevo, Banjaluka, Mostar, Tuzla, Bijeljina, Livno, Bihać, Zenica i sl. To za rezultat ima gomilanje problema u gradovima budući da postojeći sistem (stanogradnj zdravstvo, školstvo, socijalna politika itd.) ne uspijeva adekvatno pratiti narasle potrebe. Istovremeno, sela i manja mjesta ostaju bez radno aktivne populacije, mladih porodica i djece pa obnovljene kuće propadaju, škole organizuju rad za svega nekoliko učenika, nema organizovane stalne zdravstvene zaštite itd, što značajno umanjuje kvalitet života onim porodicama koje ostaju živjeti na tim prostorima.

Nestabilna društveno-politička situacija u Bosni i Hercegovini s nepotrebnim i učestalim problemima negativnim pojavama, prije svega korupcijom i mitom još će dugo vremena biti otežavajuća okolnost za stabilizaciju bosanskohercegovačke porodice. U tom kontekstu porodica nema povlašćeno mjesto u društvu, učestvuje u događajima koji otežavaju prilagođavanje i njeno funkcionisanje. Cilj istraživanja bio je utvrditi najznačajnije probleme s kojima se susreće bosanskohercegovačka porodica, a koji su uzrokovani, prije svih, tranzicijskim procesima bosanskohercegovačkog društva u ekonomiji, politici, kulturi i sl. Također, jedan od ciljeva bio je saznati u kojoj mjeri pojačani stepen individualizacije članova bosanskohercegovačke porodice uzrokuje kasnije stupanje u brak, smanjenje broja djece u porodici i povećanu stopu razvoda brakova.

S ciljem sveobuhvatne analize predmeta istraživanja definirali smo generalnu i pomoćne hipoteze. Raznovrsni oblici globalizacijskih procesa uzrokuju mnogobrojne probleme i promjene u razvoju savremene bosanskohercegovačke porodice, a najznačajnije su: reduciranje funkcija porodice, smanjenje broja članova porodice, rastuća stopa razvoda brakova, izmijenjen položaj žene, te povećan broj samačkih porodica.

METODOLOŠKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU

Relevantni podaci u istraživačkom radu su dobijeni primjenom intervjua, opservacije, kao i većeg broja psiholoških instrumenata, jednih koji su upotrebljavani za djecu i drugih za roditelje, kojima su cijenjeni efekti

stresa kao i stanje i odnosi u porodici. Instrume korišten u ovom istraživanju je strukturirani intervjui koji zahvata sadržaj koji se odnosi na: porodicu prije izbijanja rata s kratkim pregledom životne historije bosanskohercegovačke porodice 1985-1990, događaje za vrijeme rata i izbjeglištva 1990-2005, aktuelno stanje porodice od dolaska iz prognanstva ili života u ratnim zbivanjima, odnosno u postratnom periodu (2005-2010). Od istraživačkih tehnika koristili su anketu i upitnik.

Izvor podataka

Tokom istraživanja glavni dio podataka prikupljen je anketnim upitnikom na prostorima bosanskohercegovačkih entiteta – Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. Istraživanje je upotunjeno uz šire konsultacije s usposlenicima u administracijama skupština općina, kantona i entiteta, u čijoj su nadležnosti matični uredi i vođenje matičnih knjiga rođenih, umrlih, sklapanja i rastave brakova. Na temelju takvih saznanja dobili smo relevantne podatke u ovom istraživačkom radu o općim i specifičnim problemima s kojim se susreće bosanskohercegovačka porodica.

Prostor istraživanja

Prostor istraživanja je područje Bosne i Hercegovine, s posebnim akcentom na općine koje su pretrpjele veće prisilne migracije stanovništva, bilo da se radi o emigriranju ili imigriranju nakon 1992. godine. Podaci su prikupljeni u gradovima: Sarajevo, Tuzla, Banjaluka, Mostar, Livno i Doboj. Obuhvaćene su porodice iz ovih gradova, okolnih sela i prigradskih naselja svih konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini. Raspodjela uzorka po mjestu stanovanja je prilično ujednačena: sa sela potječe 60%, a iz grada 40% ispitanika.

Vrijeme istraživanja

Vrijeme istraživanja bilo je od 2005. godine, zaključno s 2010. godinom. Istraživani vremenski period je obilježen različitim društvenim okolnostima u Bosni i Hercegovini. Otuda ćemo izvršiti distinkciju na predratni, ratni i postratni vremenski period. U tom smislu izvršene su određene komparacije predratnog, ratnog i postratnog perioda u odnosu na predmet istraživanja.

Uzorak ispitanika

Anketom su obuhvaćene osobe različite starosne i spolne strukture, metodom slučajnog uzorka, na dan anketiranja i osobe koje su prihvatile da budu anketirane. Veličina uzorka je: 100 osoba životne dobi od 20 do 45 godina, 100 osoba životne dobi od 45 do 80 godina i 100 osoba mlađe životne dobi u kojoj prevladavaju učenici srednjih škola, na prostorima oba bosanskohercegovačka entiteta. Po nacionalnoj strukturi 80 % anketiranih je bošnjačke, 12 % hrvatske i 8 % srpske nacionalnosti.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Zadovoljstvo brakom

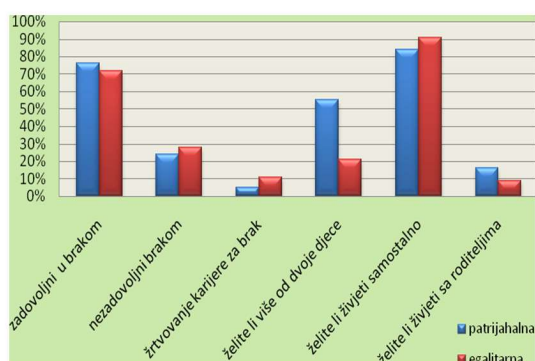
Porodica je stalno u društvenoj dinamici. U svakoj porodici postoji vrlo visok interaktivni nivo porodičnog života. Ako govorimo o tamnijoj strani porodičnog

života, tu postoji kriza u porodičnim odnosima. Veći dio te krize nastao je upravo u teškom prilagođavanju tranzicijskim procesima i na nove društvene odnose, a ne zato što je porodica, eto tako, ušla u neku krizu. Porodica je zaista ostavljena sama sebi. Uglavnom je veći broj porodica ostavljeno na društveno-dinamičnoj strukturi, naročito u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu. Jednostavno su svi sistemi i sistem socijalne zaštite "krenuli" da se rastaču. I ova istraživanja također pokazuju da je materijalni,

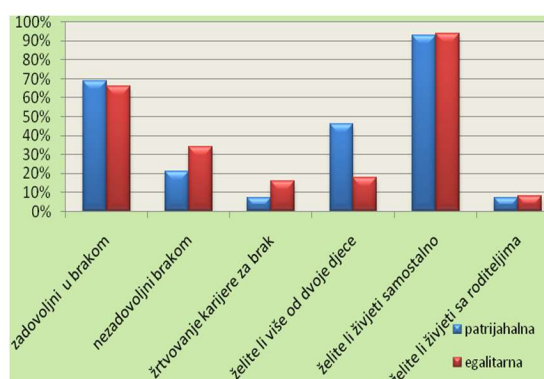
finansijski problem dominantan. On se ističe kao izvor problema i to ne samo kod preko 40% onih ispitanika koji su niskog materijalnog položaja, nego i više od trećine onih srednjeg materijalnog položaja i preko trećine onih višeg materijalnog položaja, koji navode da im je novac, odnosno njegov nedostatak najveći problem. Finansijski problemi su se pokazali i kao jedan od problema roditeljstva.

Tabela 1. Zadovoljstvo brakom i želja za brojem djece

Koju vas problemi zabrinjavaju	Entitet			
	FBiH - porodica		RS-porodica	
	patrijarhalna	egalitarna	patrijarhalna	egalitarna
Zadovoljni brakom	76%	72%	69%	66%
Nezadovoljni brakom	24%	28%	21%	34%
Žrtvovanje karijere za brak	5%	11%	7%	16%
Želite li više od dvoje djece?	55%	21%	46%	18%
Želite li živjeti samostalno?	84%	91%	93%	94%
Želite li živjeti s roditeljima?	16%	9%	7%	8%

Grafik 1. Karakteristike porodice u FBiH u %

Grafik 2. Karakteristike porodice u R.S.

Povećan broja razvoda brakova, konstantno povećavanje broja vanbračnih zajednica, odgađanje stupanja u brak za kasniju životnu dob, smanjenje broja djece te veći udio individualnih potreba u funkcioniranju porodice smatra se očekivanim pratiocem „demografske tranzicije“ i zahvata našu zemlju, ali i zemlje iz okruženja. Praćenje ovih promjena i tendencija daje nam mogućnost da ih poredimo s iskustvima iz zemalja koje su prošle težak put tranzicije i da na taj način dobijemo informacije o očekivanim daljim promjenama. Iako se podjela uloga u porodici, pa time i tip porodice, često dovodi u vezu s

kvalitetom bračnih i porodičnih odnosa, rezultati ovakvih istraživanja nisu konzistentni. Ono u čemu se svi istraživači slažu je da i tradicionalne i egalitarne porodice počivaju na stabilnom sistemu vrijednosti. Međutim, proces tranzicije porodice iz tradicionalno uređene u egalitarno uređenu praćen je opadanjem kvaliteta bračnih odnosa, pa time i porodičnih odnosa u cjelini.

Podaci u ovom istraživanju ukazuju na veće zadovoljstvo u braku kod patrijarhalne u odnosu na egalitarnu porodicu. Zadovoljstvo bračnom zajednicom iskazano u FBiH (76%) veće je u usporedbi s RS (69%). U principu, u oba entiteta veće je zadovoljstvo u bračnoj zajednici kod patrijarhalnih porodica u odnosu na egalitarne.

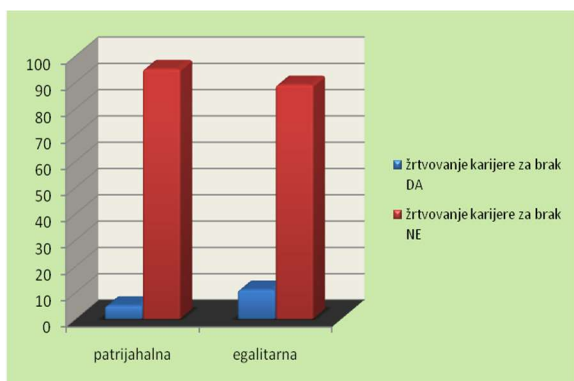
U anketama kod ispitanika u FBiH, kod patrijarhalne porodice 84% ispitanika izjašnjava se da bi živjeli samostalno, a taj odnos je veći kod egalitarnih porodica (91%). Slična situacija je i u RS, s tim da je još izraženija želja za samostalnim životom. Za samostalan život više se ispitanika izjasnilo u egalitarnoj u odnosu na patrijarhalnu porodicu. Za život s roditeljima bračnih drugova u FBiH izjasnilo se 16% ispitanika, dok je u RS taj procenat bio niži (7%).

Odnosi karijere i braka

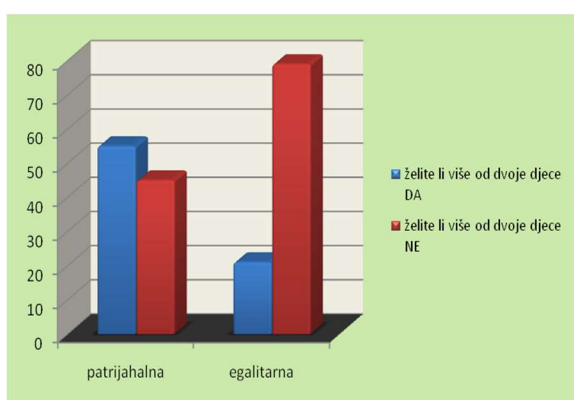
Promjene u karijeri jednog od partnera u braku, mogu uzrokovati različite nesuglasnice u bračnoj zajednici, pa čak i razvod. Promjene koje se odnose na karijeru u braku uglavnom su stresne i često se taj stres odražava na brak. Bilo da je riječ o prelasku na bolji i više plaćeni posao ili na lošiji i manje plaćen posao, situacija se negativno odražava na vezu, budući da uzrokuje promjene koje utječu na ego, finansijske probleme i jednakost među partnerima. Prema vlastitim istraživanjima (razgovori s ispitanicima), na brak najviše utječe veličina prihoda koju partneri ostvaruju. Osim toga, na odnos bitno utječe i radni dan, odnosno raspored jednog od partnera, u najvi slučajeva kod egalitarnih porodica.

Kod patrijarhalne porodice samo se 5% ispitanika izjasnilo da bi žrtvovali karijeru za brak. Taj procenat kod egalitarnih porodica u FBiH bio je nešto veći

(11%). U RS u patrijarhalnim porodicama 7% ispitanika izjašnjava se da bi brak žrtvovali za karijeru, dok je kod egalitarnih porodica taj procenat nešto veći 16%.

Grafik 3. Žrtvovanje karijere za brak

Grafik 4. Usporedbe u odnosu na broj djece

U Federaciji Bosne i Hercegovine kod patrijarhalnih porodica, veći broj ispitanika (55%) izjasnio se da želi više od dvoje djece, dok se kod egalitarnih porodica u FBiH značajno manji broj (21%) izjasnio da želi više od dvoje djece. U RS kod patrijarhalnih porodica, njih 46% izjasnilo se da želi više od dvoje djece, dok se kod egalitarnih porodica, njih 18% izjasnilo da žele više od dvoje djece. Razlog za sve češće prisustvo termina "bijeke kuge" temelji se, između ostalog, na stavovima većeg broja bračnih supružnika, što potvrđuju i ispitanici u ovom istraživanju. Naime, veći broj ispitanika koji ne žele više od dvoje djece, odnosno generalni stavovi bračnih porodica, zabrinjavajuće su činjenice za blisku i dalju budućnost.

ZAKLJUČAK

Jedna od značajnih karakteristika razvoja savremenog bosanskohercegovačkog društva jeste, između ostalog, i mnogobrojnost problema i promjena u razvoju bosanskohercegovačke porodice. Neophodno

je naglasiti da ovaj društveni proces nije prisutan samo u bosanskohercegovačkom društvu, nego je karakteristika i ostalih tranzicijskih društava, kao i društava razvijenih zemalja. Ono što je posebno specifično za probleme i promjene u razvoju bosanskohercegovačke porodice, uzrokovane tranzicijskim procesima, jeste i činjenica da je na ove procese značajno utjecao rat protiv bosanskohercegovačkog društva i države 1992-1995. godine i raznovrsni oblici ratnih zločina. Težina neželjenih događaja pokazuje razlike između ispitanika u bosanskohercegovačkim entitetima. Pokazatelji su posebno evidentni kod ispitanika različite nacionalnosti. Bošnjačke porodice značajno su opterećenije napuštanjem vlastitih domova, kao i neprihvatljivim i neljudskim postupcima prema njima.

Jedna od karakteristika bosanskohercegovačke porodice jeste povećan stepen individualizacije među članovima porodice. Ova karakteristika porodice proizvela je povećanje slobode i privatnost mlađih članova porodice, što rezultira ranijim stupanj seksualne odnose i opredjeljenjem za neformalne oblike zajedničkog života, uz odlaganje vremena stupanja u brak. Iz tih razloga potpuno je opravdano postavljena hipoteza da povećana individualizacija među članovima porodice uzrokuje kasnije stupanje u brak.

Kasnije stupanje u brak potvrđuju podaci da 1/3 žena neće ući u brak do 30. godine života, a u nekim zemljama taj procenat raste i do 50%. Podaci iz istraživanja ukazuju na stalni porast starosti supružnika kod ulaska u brak, ali ne nužno i pad univerzalnosti braka, kao i razlike u starosnom modelu ulaska u brak u zavisnosti od obrazovanja i odsustvo takvih razlika u pogledu univerzalnosti braka.

LITERATURA

- Castells, M. (2003). *Internet galaksija, razmišljanja o Internetu, poslovanju i društvu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Dozić, A. (2012). *Studije o Bošnjaštvu: Prilog sociologiji nacionalnih zajednica u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo/Tuzla: BKC & OFF-SET.
- Dozić, A. (2003). Bosanskohercegovačko društvo, obrazovanje i nacionalizam. *Pogledi*, 9: 27-36.
- Filandra, Š. (2012). *Bošnjaci nakon socijalizma: o bošnjačkom identitetu u postjugoslovenskom dobu*. Zagreb: BZK Preporod & Synopsis.
- Fočo, S. (2005). *Ogledi o tranziciji*. Zenica: Dom štampe.
- Milić, A. (2007). *Sociologija porodice*. Beograd: Čigoja.
- Peco, A. (2008) *Obrazovanje i nacionalna emancipacija (Iskustva Bosne i Hercegovine u 20. stoljeću)*. Mostar: Nastavnički fakultet.
- Vejo, E. (2013). *Prilozi sociopedagoškom istraživanju identiteta Bošnjaka*. Sarajevo: Dobra knjiga.

INFORMACIJE O AUTORU

Adil Osmanović

Vijeće ministara BiH - Ministarstvo civilnih poslova
e-mail: adil.osmanovic@hotmail.com